

ZAMONAVIY JANGOVAR SHAROITLARDA TANK QUOLLARINI

Islamov G'ayrat Ummatovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kichik mutaxassislar tayyorlash markazi qurollanish va otish sikli o'qituvchisi, podpolkovnik.

Kubayev Jamshid Yarashovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kichik mutaxassislar tayyorlash markazi qurollanish va otish sikli katta yo'riqchisi, II-darajali serjant.

Annotatsiya: *Qorabog'da Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi qurolli to'qnashuvda tomonlar tomonidan qo'llanilgan tanklar, tank taktikasi va yo'l qo'yilgan kamchilar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *majaro, tank, dushman, artilleriya, mudofaa, jang, hujum, harbiy, UUA, hudud, tog', tomon.*

Hozirgi tahlikali zamonamizda qurol-aslaxa va harbiy texnikalarimizni texnik sozligi bizning g'alaba sari etaklovchi qudratli kuchimizdir.

XXI asirga kelib davlatlar xavfsizligiga tahdid coladigan ehtimoliy xavf, ro'y berayotgan jangovar harakatlarning senariysi hamda qushinlarning jangovar qullanilishi, zamonaviy qurol-aslaxa va jangovar texnikalarning takomillashuvi va rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Dunyoning asosiy qushinlari tomonidan qurol va xarbiy texnikadan foydalanishning zamonaviy konsipciyasi umuman o'xshash va chiziqli rivojlanmoqda.

Qorabog'dagi Ozarbayjon va Armaniston qo'shinlari o'rtasidagi keskin qarama -qarshilikda har ikki tomon ham qo'yilgan maqsadlariga erisha olmasalar, zirhli texnikalarning jiddiy yo'qotishligiga olib keladi. Ozarbayjon "blitskrieg" ga tayandi, Armanistonga nisbatan ustunligiga qaramasdan Armaniston mudofaasini tezda sindira olmadi va ilgari bosib olingan hududlarni qaytara olmadi. Armaniston qattiq himoyalandi va dushmanni himoyalangan hududga kirishiga to'sqinlik qildi.

Belgilangan maqsadlarga erishilmadi: ozarbayjonlik "blitskrieg" amalga oshmadi, Armaniston himoyasi buzilmadi. Biroq, Ozarbayjon nisbiy muvaffaqiyatga erishib Armaniston tomonini siqib, chekinishga majbur qildi. Ozarbayjon armiyasi hududga chuqur kirib borib, allaqachon chegaradagi bir qancha qishloqlarni bosib oldi va Armaniston armiyasini siqishni davom etmoqda.

Tomonlar 150 tagacha dushman tanklari yo'q qilinganligini e'lon qilmoqdalar, ammo bu ma'lumotlar qanchalik haqiqatga mos kelishini aytish qiyin. Bunday cheklangan harbiy harakatlar operatsiyasida tanklarning yo'qotilishi haqiqatan ham jiddiy; chunki belgilangan maqsadlarga erishilmasa, xarajatlar va foyda nisbati tanqidga dosh berolmaydi.

Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, xorijiy ekspertlar hamjamiyati dushmanlarning o'q otish qurollaridan zaif himoyalanganligi sababli, armiyada tanklarni zarba beruvchi kuch sifatida bo'lish maqsadga muvofiqligi haqida savollarni ko'tarmoqdalar. Boshqalar buning sababi tanklar emas, balki ulardan foydalanishning yomon taktikasi deb hisoblaydilar.

Xulosa chiqarishga hali erta, mojaro qizg'in davom etmoqda, ammo tanklardan foydalanishdagi ba'zi salbiy oqibatlari allaqachon ko'rinib turibdi. Tomonlarda paydo bo'layotgan muvaffaqiyatsizliklarining sabablari turli bo'lishi mumkin, ya'ni raqiblar zarur kuch va vositalarga, harbiy harkatlar operatsiya teatrining o'ziga xos xususiyatlariga, kadrlarning etarli tayyorgarligiga va o'ylanmagan taktikaga tanklarning boshqa bo'linmalar bilan hamjihatlikda harakat qilmasligi. Keling, raqiblar nima va qanday kurashayotganini va nima uchun zirhli texnikalarda yo'qotishlar katta ekanligini ko'rib chiqaylik.

Raqiblarning kuch va vositalari

Raqiblar orasida kuchlarning mavjudligi asosan ularning iqtisodiy resurslari va safarbarlik bazasi bilan belgilanadi; Ozarbayjonda ular ancha kuchliroqdir. Aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotining aylanmasi armanilarnikidan qariyb besh barobar ko'p va aholisi uch baravar ko'p, shuning uchun u o'z fuqarolaridan ancha ko'pini qurol -yarog 'ostiga qo'yishi mumkin. Shuning uchun, Ozarbayjon armiyasi 131 ming kishini, armanliklar esa atigi 45 ming kishini tashkil qiladi.

Olingan manbalarga tayanib raqib tomonlarda qanday vositalar borligini taxmin qilish mumkin. Deyarli barcha qurollanish tizimlarida Ozarbayjon Armanistondan bir necha baravar ustun edi. Ozarbayjon armiyasida 760 ta, armanilarda esa atigi 320 ta, har ikkala qo'shinda ham turli yillarda ishlab chiqarilgan va har xil konfiguratsiyadagi sovet -rossiya tanklari mavjud.

Ozərbayjon armiyasında 470 ga yaqin T-72 tanklari, 200 ga yaqin T-90S tanklari va yuzga yaqin T-55 tanklari, Armaniston armiyasında 270 ga yaqin T-72 tanki, 40 T-55 tanki va taxminan bir nechta T-80 bor. Aslida, har ikki tomondan ham T-72 tanklari bir-biriga qarama-qarshi turibdi.

Tanklarning turlari shuni ko'rsatadiki, ularning barchasi, T-90Sdan tashqari, ko'p sonli bo'lishiga qaramay, uzoq vaqt foydalanilganligi sababli eskirgan. Albatta, oltita T-90S bataloni-bu kuch, lekin barchasi ularning qanday ishlatilishiga bog'liq.

Ozərbayjon Armanistondan o'ziyurar artilleriya va reaktiv yalpi o't ochish tizimi soni bo'yicha katta ustunlikka erishdi. Bunda ma'lum bir mantiq bor edi: aynan Boku dushman mudofaasiga chuqur kirib borish maqsadida Ozərbayjon armiyasi Qurolli Kuchlari tarkibida quyidagi qurol-aslahalar mavjud edi: 390 ta o'ziyurar artilleriya quroli: 122 mm "Gvozdika", 152 mm "Akatsiya", 152 mm "Msta-S", 152 mm "Dana", 120 mm "Nona-S", 120 mm "Vena", 203 mm "Pion", tankga qarshi kurashish "Xrizantema" majmuasi, shuningdek 285 ta shataklanuvchi qurollar: 152 mm D-20, 152 mm "Giatsint-B", 122 mm D -30, 130 mm M -46, 100 mm MT-12 "Rapira" va 400 donagacha 120 mm va 82 mm minomyotlar.

Ozərbayjonda 450 ta reaktiv yalpi o't ochish tizimi mavjud: 122 mm «Grad», 122 mm RM-70, 300 mm «Smerch», Turk 107 mm T-107, 122 mm T-122 va 302 mm "T-300 Kasirga", Xorvat 128-mm RAK-12 va 301 mm belaruslik «Polonez», shuningdek TOS-1A «Solnsepek» reaktiv o't o'chirgichlari.

Armanistonda faqat qirqtagacha o'ziyurar qurol bor: 122 mm "Chinnigullar" va 152 mm "Akatsia" va 200 tagacha shataklanuvchi qurollar: 152 mm D-20, 152 mm "Sümbül-B", 152 mm. D-1, 122 mm D-30, 130 mm M-46 va 100 mm MT-12 "Rapier" tankga qarshi qurollari, shuningdek, 80 mm 120 mm lik minomyotlar. Faqat 70 ga yaqin reaktiv yalpi o't ochish tizimi tizimlari mavjud: asosan 122 mmlilik Grad, shuningdek 300 mmlilik bir nechta Smerchi va xitoylik 273 mmlilik WM-80-4.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Ozərbayjonning tanklardagi ustunligi 2,4 barobar, o'ziyurar qurollarda 10 barobar va RSZO da 6,4 barobar ko'p va bu jangovar harakatlarga ta'sir ko'rsatdi. Ozərbayjon ilgari bosib olingan hududlarni ozod qilish uchun urushga jiddiy tayyorgarlik ko'rdi va uni ochdi, shuning uchun tanklar va og'ir artilleriyada jiddiy ustunlik yaratdi.

Maydoni kichik bo'lgan harbiy harakatlar teatri, tanklar, og'ir artilleriya va dahshatli vayron qiluvchi kuchga ega bo'lgan ko'p sonli raketa tizimlari bilan to'ldirilgan, ayniqsa, nishonlarga qaqshatgich zarba bera oladigan va dushman mudofaasi ortidagi joylarni ura oladigan 300 mm kalibrli reaktiv yalpi o't ochish tizimi. Bundan tashqari, Ozərbayjon Turkiya va Isroilda ishlab chiqarilgan razvedka, zarba beruvchi va "kamikadze" turlaridagi uchuvchisiz uchish apparatlaridan keng foydalangan. Turkiyaning Bayraktar TB2 uchuvchisiz uchish apparatning zarbalari samarali bo'ldi. Ikkala tomonning qo'shinlari ham zirhli texnikalarga qarshi reaktiv qurollar tizimi bilan to'liq ta'minlangan edi.

T-90S dan tashqari barcha ishlatilgan tanklar allaqachon eskirgan, ayniqsa tunda va yomon ob-havo sharoitida nishonlarni izlab topish, aniqlash va ularni yo'q qilish tizimi ishlab chiqilmagan edi. Tog'li va juda qo'pol er sharoitida ulardan nishonni topish juda qiyin va dushman tomonidan yaxshi razvedka qilinganda, oldindan tayyorlangan pistirmalar bilan va yuqori aniqlikdagi qurollar qo'llanilganda tanklar yaxshi o'ljaga aylanadi.

Tomonlarining tanklardan foydalanish taktikasi

Shuni yodda tutish kerakki, Qorabog 'harbiy harakatlar operatsiya teatrida tanklarni qo'llash uchun ideal joy deb atash mumkin emas. Transport kommunikatsiyasi cheklangan tog'li va juda qiyin er tuzilishiga ega bo'lgan bu joyda, kuch va vositalarning operativ manevrlanish imkonini bermaydi va ko'pincha dushmanni ko'rmasdan turib taxminiy harbiy harakatlar olib boriladi. Bu yer ustunlikka ega balandliklarini egallashga, tanklar uchun xavfli yo'nalishlarda artilleriya va tankga qarshi reaktiv majmualar bilan pistirmalar va tayagch punktlarini tashkil etishga imkon beradi.

Bularning barchasi jangovar harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini va Ozarbayjon muvaffaqiyatli ishlatayotgan razvedka, kuzatish, nishonni belgilash va o'tni koorektirov-kalashga yoki dushman nishonlarini yo'q qilish uchun turli toifadagi uchuvchisiz uchish apparatlaridan foydalanishning yuqori samaradorligini nazarda tutadi.

Olingan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, tanklarning asosiy yo'qotishlari dushman bilan to'qnashmasdan turib artilleriya olovi, reaktiv yalpi o't ochish tizimi va uzoq masofaga parvozni amalga oshiruvchi uchuvchisiz uchish apparatlarining hujumi natijasida sodir bo'lmoqda, yuzma-yuz tank janglari haqida hozircha ishonchli ma'lumot yo'q. Ushbu bosqichda tanklarning ushbu turdagi qurollarga nisbatan zaifligi ko'rinadi, bu ularni tankning eng zaif himoyalangan qismlariga tepadan urish imkonini beradi, natijada ular katta yo'qotishlarga duch keladilar. Bu mojaroda tanklarga qarshi reaktiv zarba berish majmuasini qo'llash qanchalik samarador ekanligini aytish qiyin, chunki bu turdagi quroldan foydalanish to'g'risida etarli ma'lumot yo'q.

Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, jang maydonidan olingan fotosuratlar va video lavhalarga ko'ra, ozarbayjon va arman tomonlarining tanklarni qo'llash taktikasi haqida ko'plab savollar tug'iladi. Tank va artilleriya borasida jiddiy ustunlikka ega bo'lgan Ozarbayjon dushman mudofaasini yorib o'tmadi, balki uni siqib chiqarish taktikasini tanladi. Bunday taktika ma'lum darajada muvaffaqiyatga olib keladi, chunki uning harbiy-iqtisodiy salohiyati beqiyos yuqori, ammo tanklardagi jiddiy yo'qotishlarni tushuntirish qiyin. Raqiblar asosan piyodalarni qo'llab-quvvatlash uchun tanklardan kichik guruhlarda foydalandilar va buning natijasida yo'qotishlar sodir bo'ldi. Yo'q qilingan va yonayotgan T-90S videosi mavjud. Frontning hech bir sektorida tanklardan keng ko'lamda foydalanilgani kuzatilmadi, bunga mahalliy er relfi to'sqinlik qildi.

Ikkala tomon ham tanklarni qo'llash taktikasida mukammallashtirilmaganidan aziyat chekdi, kadrlarning yaxshi tayyorlanmaganligi ham sezildi. Masalan, mojaroning birinchi kunlarida ozarbayjon tanklari mina maydonlarida yo'qotishlarga duch keldi, buning sababi esa hujumdan oldin jang maydoni samarasiz razvedka qilinganligi va hududda muhandislik tayyorgarligi o'tkazilmaganligidadadir. Shuningdek, jang maydonidan olingan fotosuratlar va videolardan ko'rinib turibdiki, raqib tomonlarida zirhli texnikalar deyarli niqoblanmagan va ular uchuvchisiz uchish apparatlari, reaktiv yalpi o't ochish tizimlarning o'ljasiga aylanmoqdalar.

Videolavhalardan birida arman tanklar bo'linmasi piyoda askarlar bilan hamjihatlikda tajribasizlarcha hujum tashkillashtirga urinayotgani ko'rsatilgan. Boshqa videoda, arman tanki erning burmalarida yashirinish o'rniga, tepalikning cho'qqisiga chiqib o'q ochadi va darhol nishonga aylanadi va dushman tanka qarshi reaktiv zarba berish majmuasi tomonidan yo'q qilinadi.

Tanklar qanday qurol bilan urilganligini, ularning talofati va tahlilili bo'yicha ishonchli statistik ma'lumotlar yo'q, ammo jang maydonidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, asosiy tank talofatlari uchuvchisiz uchish apparatlari, artilleriya va reaktiv yalpi o't ochish tizimi tomonidan amalga oshirilgan. Shu bilan birga, tanklar asosan yurish paytida, joylashish yoki to'planish joylarida va kamdan -kam hollarda jangovar to'qnashuvlarda yo'q qilindi.

Xulosa: Ushbu mojaroda tanklarni jangda qo'llash shuni ko'rsatdiki, tanklar yangi va samarali havo hujumi vositasi - uchuvchisiz uchish apparatlaridan himoyaga muhtojdir. Hozirda tanklar bu turdagi qurollardan deyarli himoyasizdir, ularni uchuvchisiz uchish apparatlaridan himoya qilishni amalga oshirish juda qimmat va tavsiya etilmaydi, bu havo mudofaa tizimlarining maxsus jamoaviy vositasidir. Ko'pgina zamonaviy qo'shinlar bunday tahdidlar borligini bilishadi va ularni zararsizlantirish uchun havo hujumlaridan jamoaviy mudofaa vositalarini ishlab chiqishadi.

Qorabog 'mojarosining ushbu bosqichi natijalariga ko'ra, kelgusidagi tanklar kelajagi befoyda ekanligi to'g'risida xulosa chiqarish mutlaqo ma'nosiz, chunki bu operatsiyaning ma'lum bir teatrida tanklardan foydalanishga jiddiy cheklovlar qo'yilgan mahalliy to'qnashuvdir. Ularning xarakterli jangovar xususiyatlaridan foydalanish imkoniyati, shuningdek ularni ishlatishning har doim ham o'ylanmagan taktikasi va harbiy xizmatchilarning yomon tayyorgarligi.

ADABIYOT:

1. Internet materiallari:
2. Planet Labs Photograph © 2020
3. Human Rights Watch www.ssb.gov.tr
4. aviationcv.com